

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-99-111

JEL : F44

УДК 339.13+338.12/338.48

Кошель В. О.,
канд. екон. наук,
старший викладач

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: koshel_vo@donnuet.edu.ua

ЦИКЛІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТУРИЗМУ

UDC 339.13+338.12/338.48

Koshel V. O.,
PhD in Economic sciences,
Senior lecture

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: koshel_vo@donnuet.edu.ua

WORLD TOURISM DEVELOPMENT CYCLICALITY

Мета — дослідити циклічність розвитку світового туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Методи. Для досягнення поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових методів, а саме: методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедукції (для дослідження вихідних положень загальної теорії економічного циклу, на які спирається колювання процесів у туризмі); а також спеціальні методи аналізу: статистичного та структурного, математичного моделювання (для визначення кон'юнктурних коливань у світовому туризмі, циклічних коливань у світовому туризмі та в регіональному розрізі, оцінювання циклічності розвитку світового туризму), історичного та абстрактно-логічного моделювання (для побудови моделі життєвого циклу розвитку світового туризму).

Результати. Встановлено, що циклічність є об'єктивною закономірністю динаміки світового туризму. За допомогою спектрального аналізу за індексом міжнародних туристичних потоків визначено, що перехід на кожний наступний етап розвитку світового туризму відбувається стихійно та регулярно й здійснюється під впливом економічних, політичних, соціальних та інших процесів, які відбуваються у світі. Зазначено, що циклічний характер у розвитку світового туризму визначається тривалістю, що залежить від конкретної економічної обстановки і дії комплексу інших чинників: короткотривалі, середньо та довготривалі періоди, що відображають періодичні спади та підйоми, зумовлені зрушеннями у відтворювальній структурі та змінами економічної політики, залежать від загальної ринкової ситуації і від конкретних умов. Розглянуто модель еволюційного циклу світового туризму, що складається з чотирьох послідовних стадій: розвідка, зростання, зрілості, спаду або оновлення. Встановлено, що головними критеріями переходу від однієї стадії до іншої виступають: зміна кількості та темпів туристських прибуттів, різні економічні процеси (вертикальна та горизонтальна інтеграції, концентрація, інформатизації та ін.), стан природного середовища та туристської інфраструктури, ставлення місцевого населення до приїжджого.

Ключові слова: світовий туризм, циклічність, циклічні коливання, туристичні прибуття, туристська кон'юнктура.

Постановка проблеми. У міру розширення міжнародної торгівлі й інших форм міжнародних економічних відносин, підвищення рівня культури й освіти розвивається світовий туризм, який зазнав значних трансформацій та перетворився на сегмент глобального ринку. Динамічний розвиток світового туризму спричиняє появу циклічності, тобто повторюваності тенденцій та інтенсивності. Своєю чергою, світовий туризм у контексті глобальних тенденцій став невід'ємною складовою економічної системи будь-якої країни світу, цикли його розвитку нерозривно пов'язані з відповідними циклами економіки. В умовах посилення глобалізаційних процесів та враховуючи особливості циклічності розвитку економіки, світовий туризм за останні роки зазнав значних змін, що потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує декілька сотень теорій економічних циклів, питання еволюції концепцій циклічності є ґрунтовно дослідженим як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями: А. Шпітгоф, М. Туган-Барановський, К. Маркс, Т. Веблен, І. Мітчелл, Дж. Хікс, Дж. М. Кейнс, Й. Шумпетер і багато інших. Із різних наукових позицій авторами пояснюються причини та наслідки економічних коливань, підходи до їх регулювання тощо.

Своєю чергою, основоположником з досліджень циклічного розвитку туризму є Р. Бутлер. Зокрема, автору належить модель циклу еволюції туристичного простору, у якій зроблено спробу пояснити механізм його формування та еволюції. Р. Бутлер стверджує, що розвиток туристичного регіону відбувається відповідно до визначеного циклу, в якому можна виділити певні характерні етапи або фази. Сьогодні питанням дослідження циклічності в туризмі продовжують займатися багато науковців, серед яких слід відокремити: Н. Корж, Д. Басюк, Ю. Веденіна, С. Кузик, О. Любіцеву, М. Мальську, Ю. Зінько, Є. Драгомірова, І. Сороку, О. Шевцову та ін. Однак дослідження авторів мають аспектний характер та не дозволяють дати цілісну оцінку розвитку світового туризму.

Мета статті — дослідження циклічності розвитку світового туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм має комплексний та системний характер. Разом із цим, туризм, як практично всі галузі економіки, схильний до економічних коливань, коливань економічної кон'юнктури. Коливання процесів у туризмі спирається на чотири вихідних положення загальної теорії економічного циклу [2, с. 79]:

1. Цикл трактується як постійно повторювані коливання ділової активності [1, с.40], відображає періодичні, постійно повторювані коливання. За такого підходу первинним об'єктом вивчення є всі коливання загалом, а не окремі його фази, зокрема, кризи надвиробництва, які слід розуміти як результат попереднього і як умова подальшого стану економіки [3, с.40]. У такому трактуванні саме криза виступає циклоскладовою фазою. За образним висловлюванням засновника інноваційної теорії циклічних коливань американського вченого Й. Шумпетера, «хвиля змінює кризу в ролі головного героя п'єси» [4, с. 21].

2. Економічна динаміка поліциклічна. Загальний коливальний рух ділової активності є синтезом ряду хвиль із різними періодом, амплітудою і механізмом коливань. Циклічний характер розвитку туризму означає, що основні показники та параметри цього процесу мають хвильовий характер, який повторюється через певний час. Загальновідомими вважаються малий цикл Кітчина тривалістю 3–4 роки, середньостроковий (7–11 років) цикл Жугляра, цикл Кузнеця (15–25 років) і довгий Кондратьєвський цикл приблизно з півстолітньою ритмікою. За визначенням Н. Кондратьєва, «цикли якимось переплітаються між собою і впливають один на одного» [5, с. 26]. Наявність цих коливань, які є не випадковими, а закономірними, має принципово важливий характер, оскільки в них виявляються конкретні механізми ринкового економічного розвитку, пов'язані з оновленням товарних запасів, динамікою інвестицій в основний капітал, з інвестиціями в розви-

ток інфраструктури та з кон'юктурою ринку нерухомості, зрушеннями в технологічному і соціально-політичному розвитку [6, с. 137].

3. Циклічне коливання відбувається відносно положення рівноваги. Динамічна рівновага — нормальний і бажаний стан економіки, якою вона завжди прагне досягти. Відхилення від рівноважної траєкторії вниз на фазі кризи і вгору в період підйому — узагальнене уявлення циклу [3, с.40]. Туризм як економічна система прагне до стійкості та стану рівноваги, досягнення яких ускладнюється двома обставинами: динамічною взаємодією елементів системи і мінливими умовами зовнішнього середовища. Тому, туристична система не може постійно перебувати в стані цілковитої рівноваги.

4. Циклічні коливання відбуваються незалежно від довготривалого економічного зростання. За допомогою методів математичного моделювання в загальній динаміці економічної системи вдалося виокремити основний тренд і цілком самостійні коливання навколо цієї трендової траєкторії зростання. Причому механізми коливань були логічно незалежні не тільки від чинників економічного зростання, а й від самої причини його існування.

Закони циклічної динаміки поширюються на розвиток світового туризму [3, с.40]. Для здійснення достовірного оцінювання циклічності розвитку світового туризму пропонується використовувати показник, що характеризується доступністю, надійністю й достовірністю, точністю й динамічністю. За основний динамічний критерій обрано індекс числа міжнародних туристських прибуттів, як найбільш агрегованого показника розвитку туризму, що надає цілковиту і надійну інформацію стану світового туризму і пульсуючих змін, що відбуваються в ньому, за яким побудовано необхідної довжини статистичний ряд для опису циклічної динаміки (рис. 1) [2, с.81].

Згідно з рис. 1, у світовому туризмі кон'юктурні коливання мають закономірний характер. Зміни в туристичному процесі відбуваються стихійно та регулярно, так само як і економіка загалом, розвивається не плавно, а ривками і поштовхами [2, с.81–82].

За 1990–2018 рр. число туристичних прибуттів збільшилося більш ніж на 233,7 %. Найбільші темпи приросту міжнародних туристичних прибуттів було досягнуто у 2007 р. (+15 %) до попереднього року. На тлі поліпшення економічної ситуації у світі між-

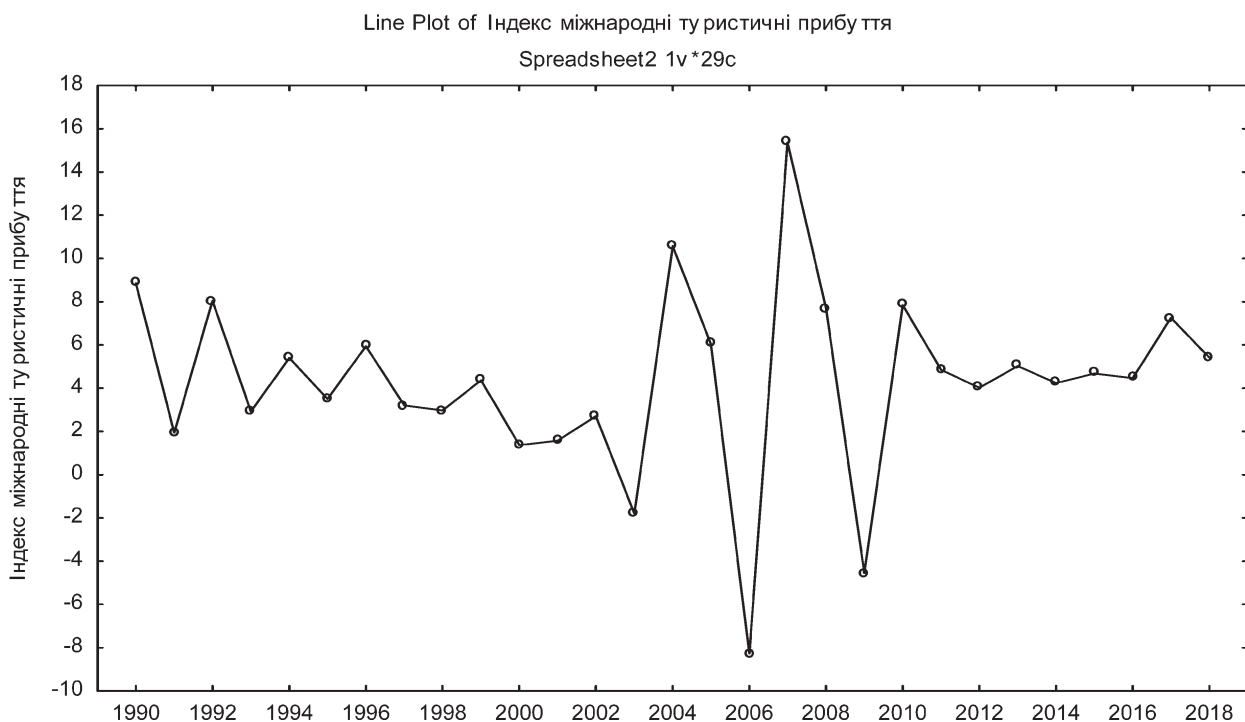

Рис. 1. Кон'юктурні коливання у світовому туризмі, 1990–2018 рр.
(розраховано автором за даними [7–9])

народний туризм відновлюється швидше, ніж очікувалося після глобальної фінансової кризи та економічного спаду наприкінці 2008–2009 рр. Так, у 2010 р. спостерігалися високі темпи відновлення світового туризму. Кількість міжнародних туристських прибуттів після скорочення на 4 % у 2009 р., під час якого вплив глобальної економічної кризи виявився найбільш гостро, зросла майже на 7 % і становила 949 млн, при цьому позитивні темпи зростання були зареєстровані у всіх регіонах світу. Порівняно з 2010 р., у 2011 р. кількість міжнародних туристських прибуттів зросла на 4,4 % (до 981 млн осіб) [2, с. 82]. У 2017 р. кількість міжнародних туристських прибуттів зросла більш ніж на 7 % і склала 1329 млрд, а у 2018 р. перевищила 1401 млрд прибуттів.

Отже, наведені на рис. 1 дані показують винятково динамічне зростання кількісних (фізичних) показників міжнародного туризму за останні 29 років. Навіть в умовах, що виникали час від часу, найгостріших світових політичних, економічних, енергетичних, екологічних та інших криз туристський обмін між країнами продовжував розширювати свої масштаби та обсяги [2, с.82].

Отриманий статистичний ряд (рис. 1) оброблено за вирівнюванням по аналітичній формулі Фур'є:

$$\bar{y} = a_0 + \sum_{k=1}^m (a_k \cos kt + b_k \sin kt), \quad (1)$$

де \bar{y} — теоретичний рівень ряду; t — умовне позначення часу; a_0, a_k, b_k — параметри аналітичної функції; k — число синусоїд (гармонік), що отримані за вирівнювання рядом Фур'є.

Параметри рівняння теоретичних рівнів, що визначаються рядом Фур'є, віднаходимо способом найменших квадратів:

$$a_0 = \frac{\sum y}{n}; \quad a_k = \frac{2 \sum y \cos kt}{n}; \quad b_k = \frac{2 \sum y \sin kt}{n}, \quad (2)$$

де y — рівні емпіричного ряду; n — число рівнів емпіричного ряду.

У ході поступального розвитку світового туризму простежується циклічно-хвильове коливання міжнародних туристських прибуттів (рис. 2) [2, с.83].

За результатами аналізу, виявленому на періодограмі рис. 2, що відображають

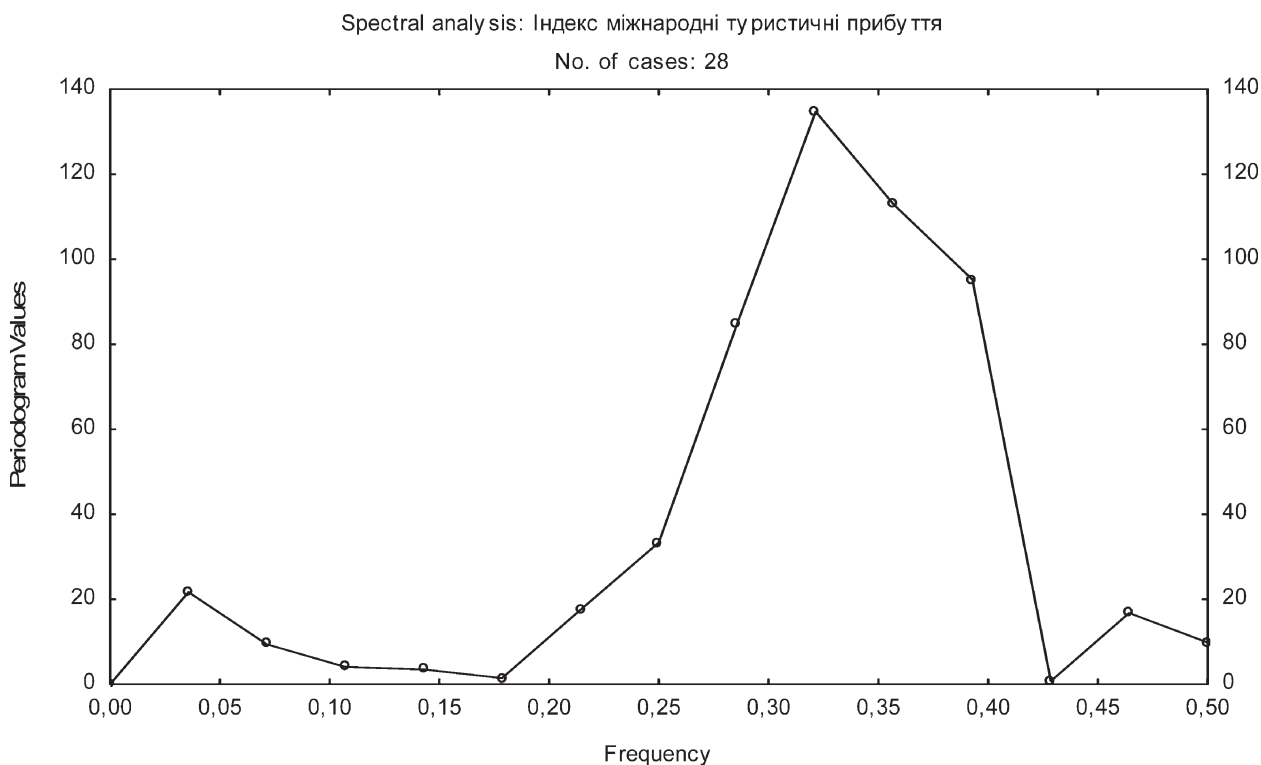

Рис. 2. Спектр циклічних коливань за частотою у світовому туризмі, 1990–2018 рр.
(розраховано автором за даними [7–9])

спектр циклічних коливань за частотою у світовому туризмі визначено п'ять найвищих піків, найбільші на частотах — 0,321; 0,357; 0,392. Чітко виражений максимальний пік, визначений на частоті 0,321, зображено на періодограмі рис. 3.

За результатами аналізу, частота 0,321 відповідає значенню 3,11 періоду (кількість одиниць часу, потрібних на повний цикл). Оскільки дані про міжнародні туристичні прибуття являють собою річні спостереження, можна зробити висновок, що існує яскра-

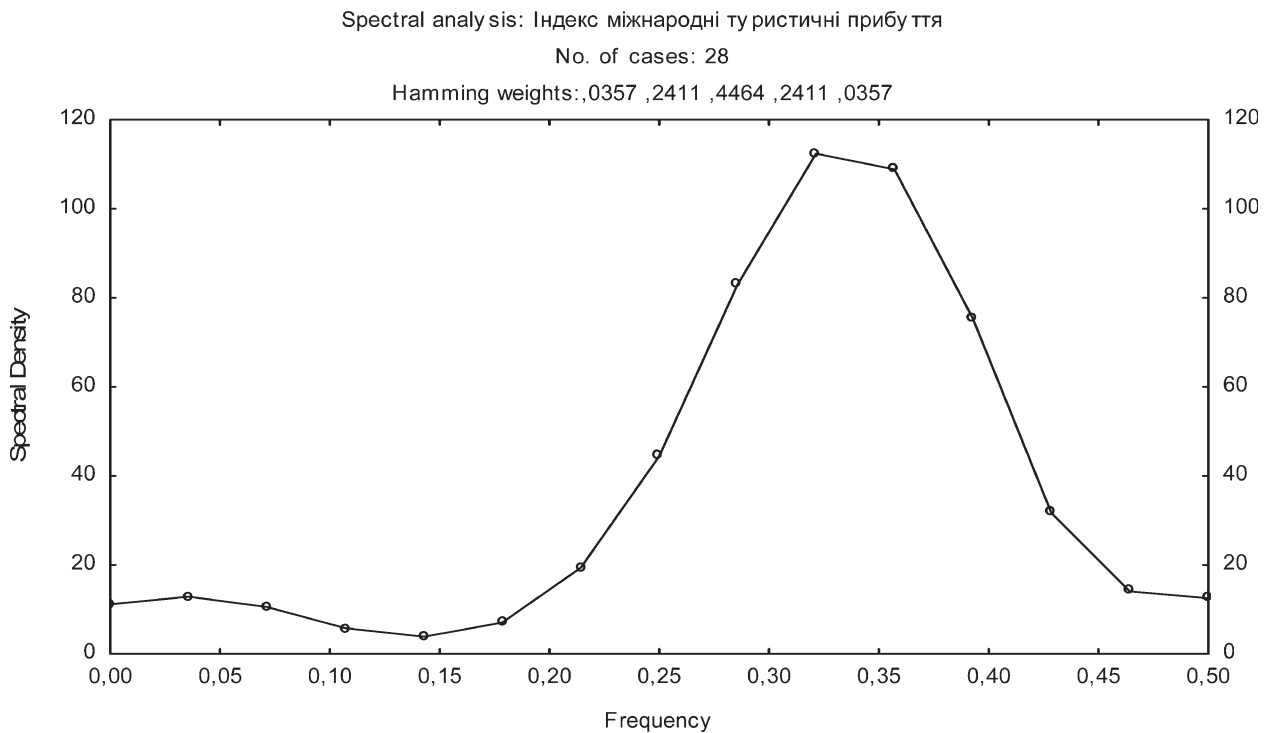

Рис. 3. Спектр циклічних коливань (за частотою; вага Хеммінга) у світовому туризмі, 1990–2018 рр. (розраховано автором за даними [6–8])

во виражений майже трирічний цикл туристичної активності [2, с. 84].

Світовий туризм постійно перебуває в режимі коливального руху вельми складної структури. За допомогою методу спектрального аналізу динамічний ряд індексів міжнародних туристських прибуттів пропущено немов крізь призму: виділено спектр циклічно-хвильових коливань і визначено значущість кожного циклічного компонента. Циклічний процес у міжнародному туризмі розкладено на окремі цілком самостійні види коливань із періодами 2–5, 6–11 і 13–20 років (рис. 4) [2, с. 84].

Цикли туристської кон'юнктури також пов'язані з довгими хвилями Кондратьєва. Межі підвищувальних і понижувальних хвиль кондратьєвських циклів відзначені важливими зрушеннями і переломами у розвитку світового туризму. Така обставина свідчить про те, що цикли Кондратьєва є не

випадковими коливаннями, їх підвищувальні і знижувальні хвилі являють собою певні фази або «кроки» еволюції світового туризму. Тобто, підвищувальні і знижувальні хвилі кондратьєвських циклів відповідають певним фазам еволюційних циклів світової системи, а межі цих фаз знаменують важливі переломи та зрушення у світовому розвитку. Взаємодія довгих хвиль Кондратьєва і циклів туристської кон'юнктури зображено на рис. 5 [2, с. 85–86].

Аналіз взаємодії довгих хвиль Кондратьєва і циклів туристичної кон'юнктури відображає особливості розвитку світового туризму на тому чи іншому відрізку часу. З початку 2000-х років світова економіка вступила у спадаючу хвилю п'ятого циклу Кондратьєва, що відповідає фазі великих потрясінь, яка триватиме приблизно до 2020 р. [5; 9–11]. Так, найбільш істотний підйом у світовому туризмі спостерігається протя-

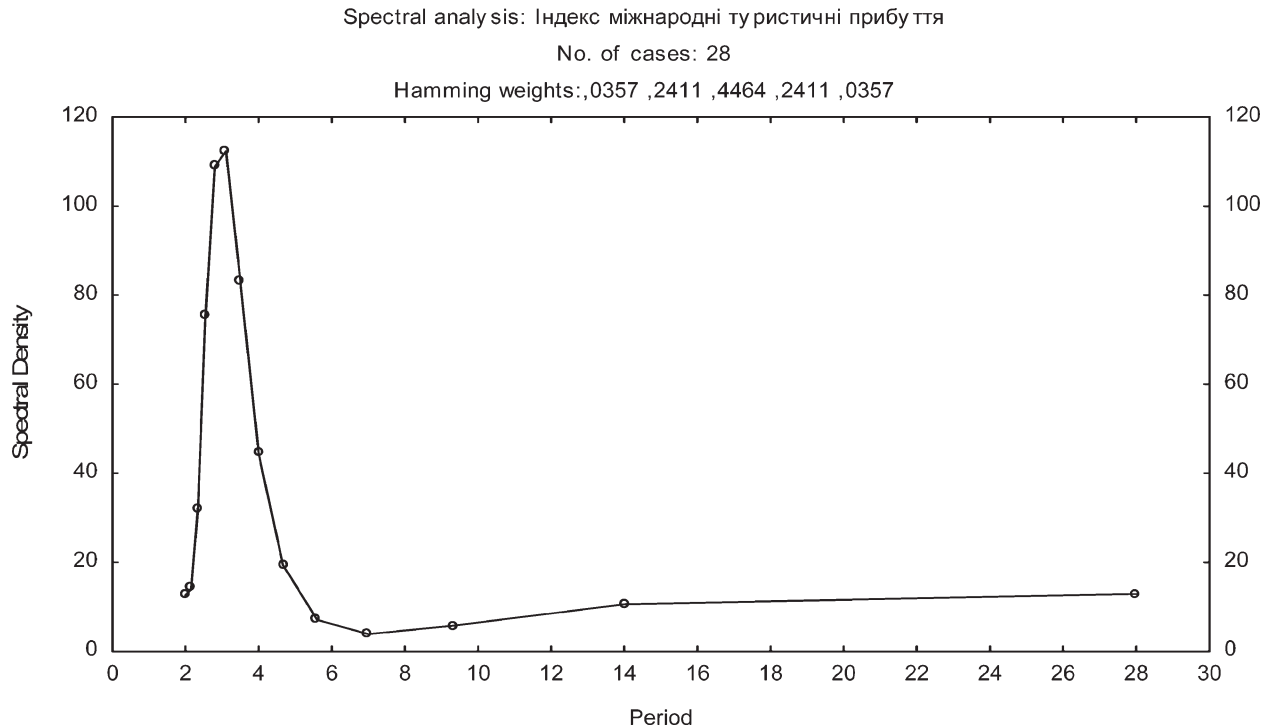

Рис. 4. Спектр циклічних коливань (за періодами) у світовому туризмі, 1990–2018 рр.
(розробка автора за даними [7–9])

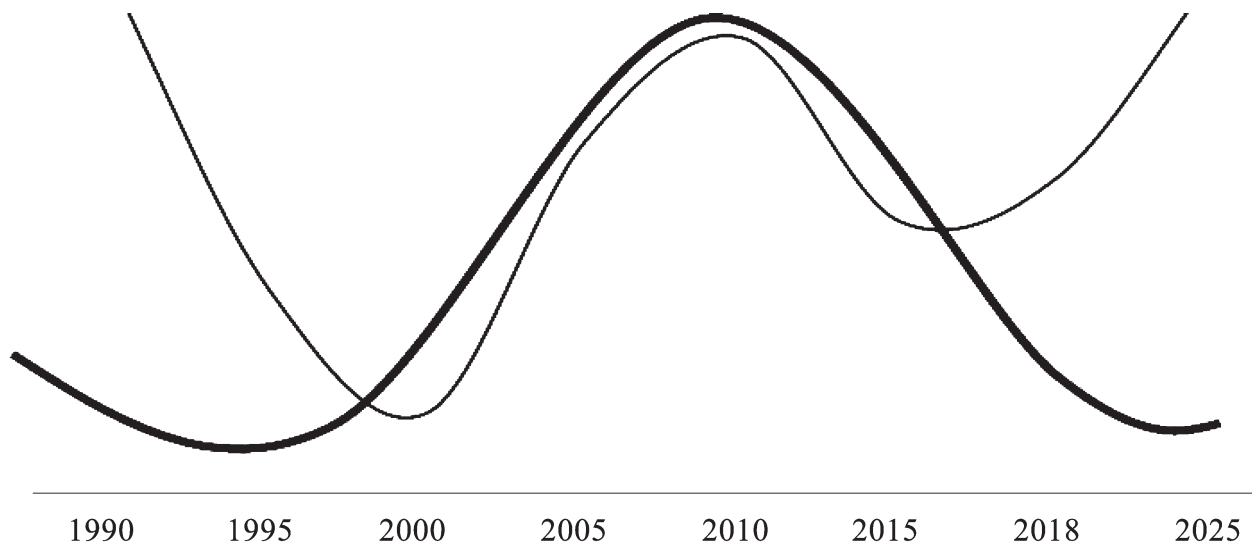

Рис. 5. Взаємодія довгих хвиль Кондратьєва (жирна лінія) і циклів туристської кон'юнктури
(бліда лінія) (розробка автора за даними [2, с. 86; 7–9])

гом 2000–2008 рр. та припадає на висхідну фазу сумарного коливання, а найглибший упродовж 2009–2015 рр. — на знижувальну фазу. Загалом туристські цикли, що припадають на фазу зниження Кондратьєвського циклу, характеризуються більшою тривалістю і глибиною депресії, а також слабкими підйомами. На підвищувальній фазі складається діаметрально протилежна ситуація [2, с. 86].

Циклічні коливання світового туризму мають закономірну просторово-часову організацію, у якій можна виділити центри локалізації імпульсу, периферію коливальних процесів і певну періодичність у виникненні імпульсів. Центри локалізації імпульсу циклічних коливань у міжнародному туризмі збігаються з ядрами просторової системи світового туризму, де концентруються основні туристські потоки і генеруються

нові більш ефективні технології ведення туристського бізнесу, форми організації виробництва туристичних продуктів. На рис. 6, за даними ЮНВТО, продемонстровано регіональні тренди розвитку світового туризму, які отримано за аналогією зі світовою тенденцією розвитку світового туризму шляхом згладжування відповідних рядів динаміки [2, с. 87].

Порівнюючи графіки на рис. 6, спостерігаємо збіг довгострокових коливань динаміки зростання міжнародних туристських прибуттів та загальну тенденцію до її уповільнення, що існує не тільки у світових центрах міжнародного туризму, але й в напівпериферійних і периферійних регіонах. Аналогічна синхронність зумовлена дією внутрішніх чинників розвитку окремих кра-

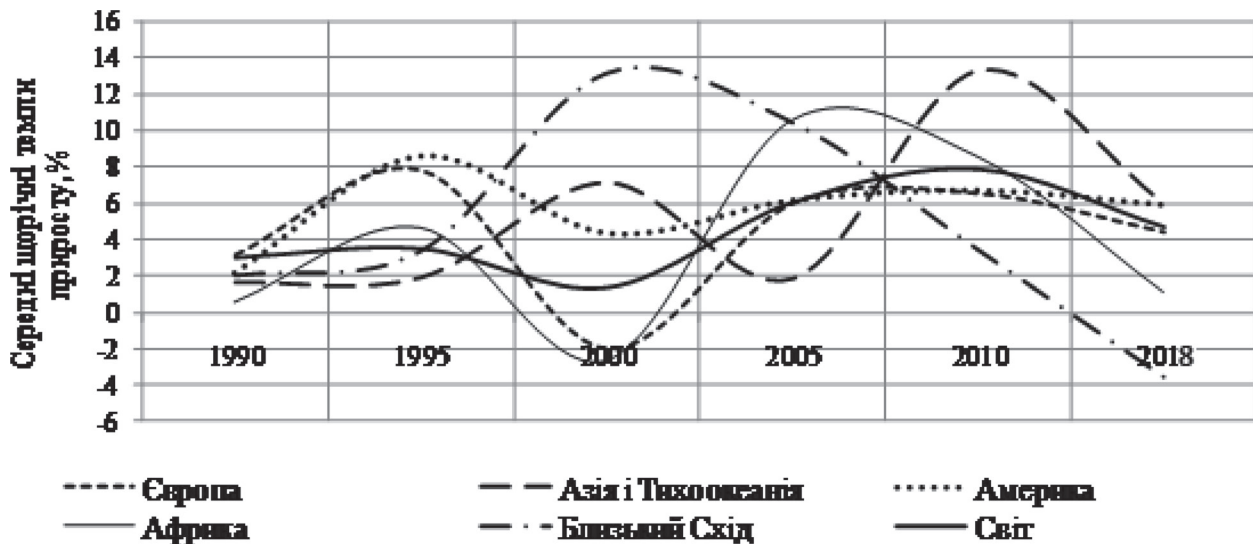

Рис. 6. Циклічно-хвильові коливання у світовому туризмі (загалом по світу і окремим регіонам), 1990–2018 рр. (розробка автора за даними [7–9])

їн, їх груп або регіонів, тривало і об’єктивно діючими процесами, які не обмежені національними рамками. Така тенденція являє закономірний прояв у динаміці світового туризму спадної фази V циклу Кондратьєва [2, с. 88].

Разом з цим уповільнення динаміки зростання світового туризму в різних регіонах відбувається не рівнозначно. З найбільшою силою воно виражено в напівпериферійних і периферійних регіонах, де середньорічні темпи приросту міжнародних туристських прибуттів у 2017 р. порівняно з попереднім десятиліттям скоротилися приблизно в удвічі. Незважаючи на істотне падіння, темпи приросту прибуттів у цих регіонах залишаються вищими, ніж в ядрах просторової структури міжнародного туризму. Напівпериферійні регіони, де значними є не тільки темпи приросту, а й абсолютні величини туристських прибуттів, виконують важливу стабілізуючу роль у циклічному русі світової системи туризму. З 2000 р. було зафіксова-

но три випадки, коли загальносвітовий потік туристів знижувався: у 2001, 2003 і 2009 роках. Під час останньої світової фінансової кризи потік туристів скоротився одразу на 3,9 % [2, с. 88; 7–9].

За даними ЮНВТО, з 2012 р. у зростання прибуттів було зареєстровано у всіх субрегіонах Азії. Загалом туристські прибуття зосереджені переважно в одному субрегіоні — Північно-Східному, однак із нижчою концентрацією, більш рівномірно вони розподіляються територіями Східної, Південно-Східної Азії та Океанії [2, с. 88; 7]. Азіатсько-Тихоокеанський регіон є лідером за темпами приросту серед інших регіонів завдяки відновленню японського в’їзного й виїзного туризму. Середні темпи приросту туристських прибуттів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні найшвидші — 6,6 %. Зменшення туристичних потоків спостерігалось лише в 1997–1998 рр. у зв’язку з азіатською фінансовою кризою та через несподіваний спалах атипічної пневмонії через що, за де-

якими оцінками, Азіатсько-Тихоокеанський регіон втратив щонайменше 3 млн туристів. Окрім того, в Азії більш за все відчувалася економічна криза 2008–2009 рр. [6], попре це використовуючи свої міцні зв'язки з іншими економіками, регіон швидко відновився й займає сьогодні лідируючі позиції в глобальній економіці, про що однозначно свідчать результати його діяльності у світовому туризмі [2, с. 89]. У 2018 р. кількість туристичних прибуттів у регіоні становила 358,7 млн, що на 301,6 млн, або на 511 % більш ніж у 2010 р. Аналізуючи стан сучасного туризму, слід зазначити, що Азіатсько-Тихоокеанський регіон поступово нарощує темпи і його частка в міжнародному туризмі щороку збільшується, що пояснюється темпами та швидкою динамікою економічного розвитку, ступенем концентрації демографічного потенціалу та зростанням населення в найбільших країнах (Китай, Індія, Індонезія та ін.), а також активною туристською політикою, яку стали проводити країни регіону, таким чином залучаючи значні маси туристів [2, с. 89; 13].

Усі туристичні маршрути до Європи складають більше половини загальносвітового обсягу міжнародних туристських прибуттів [2, с. 84]. За останні 28 років кількість туристичних прибуттів у 2018 р. у Європейському регіоні зросла на 234 % (498 млн осіб).

В Європейському регіоні циклічно-хвилювисті коливання туризму повторюють загальносвітові. Європа є найбільш відвідуваним туристичним напрямком у світі [2, с. 89]. Поступове уповільнення темпів туристичних прибуттів до регіону спричинила серія збройних конфліктів у 1991–2002 на території колишньої Югославії, яка призвела до розпаду останньої. З 2003 р. спостерігається нарощування темпів туристичних прибуттів до Європейського регіону. Після кризових років (2008–2009), в Європі темпи відновлення були більш повільними, ніж в інших регіонах унаслідок порушення повітряного руху, викликаного виверженням вулкану в Ісландії у 2010 р. і економічної невизначеності в Єврозоні. Однак із другої половини 2010 р. туристичний сектор став набирати обертів, і

деякі країни досягли результатів, значно переважаючих середньорегіональні показники, але цього було недостатньо, щоб перекрити втрати 2009 р. У 2018 р. зафіксовано 710 млн прибуттів, регіон утримував лідируючу позицію за кількістю туристичних прибуттів у світі [2, с. 90]. З 2010 р. середні щорічні темпи приросту становлять (+4,8 %).

Американський туристичний регіон є третім за темпами приросту міжнародних прибуттів, кількість яких збільшилася в 2018 р. до 215,7 млн порівняно з 92,8 млн у 1990 р., таким чином збільшилась удвічі (або на 132 %). Значне зниження туристичних прибуттів до регіону було зафіксовано упродовж 2001–2003 рр. у зв'язку з подіями, що сталися у США у вересні 2001 р. та загрозою терактів. Загалом зовнішній потік туристів у країну в 2001 р. впав на 30 % порівняно з показниками 2000 р. Нарощування темпів почалось із 2004 р. (+24 %) порівняно з 2003 р. Американський регіон (+8 %, 151 млн) відновився після спаду 2009 р., викликаного економічними труднощами в Північній Америці і спалахом грипу А (H1N1). Поліпшенню результатів регіону загалом сприяло відновлення позитивних темпів зростання в економіці США, а також посилення процесів регіональної інтеграції в Центральній і Південній Америці і поживлення латиноамериканських економік. Сьогодні, в Американському регіоні (+5 %) темпи зростання відповідають середньосвітовим, причому кращих показників досягли Північна Америка (+5 %) і Південна Америка (+6 %). Фактично, Південна Америка є одним із субрегіонів, що демонструє в останні роки найшвидші темпи зростання туризму. У Північній Америці темпи зростання туристичних напрямків склали 4 %, — відносно високий показник для зрілого субрегіону, у той час як у країнах Карибського басейну (+5 %) темпи зростання збереглися на високому рівні, що дозволило зміцнити результати, досягнуті в 2010 р. [2, с. 90].

Народні повстання в деяких країнах Африки і Близького Сходу протягом 2010–2011 рр. істотно вплинули на туризм в обох регіонах. Кількість іноземних туристів,

які відвідують Африку, становить близько 4 % від загальносвітових. Середньорічні темпи приросту туристичних прибуттів у регіоні за останнє десятиріччя складають 3,6 %. Африка — єдиний регіон, що мав позитивні темпи зростання в 2009 р., завдяки посиленню динамізму економіки та проведення таких заходів, як організований ФІФА в Південній Африці чемпіонат світу з футболу. Повернення туристських потоків у Туніс з 2012 р. позитивно позначилося на результатах Північної Африки (+11 %) та регіоні загалом (+7,9 %). Аналогічним чином, відновлення туризму в Єгипті однозначно поліпшило результати Близького Сходу (+0,7 %), де конфлікт у Сирії, як і раніше, заважає досягненню більше вагомого зростання. Однак туристські потоки до африканських країн та країнами Близького Сходу доки залишаються дуже слабкими [2, с. 91].

Слід зазначати, що цикли в розвитку світового туризму належать до змішаного ендо- та екзогенного типів, коли коливання генеруються самою системою і водночас часто є наслідком впливу зовнішніх сил. Разом із тим туризм являє собою економічний комплекс, розвиток якого більшою мірою пояснюється світогосподарськими процесами і відносинами. Тож, туризм підкоряється загальним закономірностям економічного розвитку, в динаміці якого особливо чітко виражені малі хвилі, що пояснюється швидким оборотом туристського капіталу та впливом зовнішніх сил, які пришвидшують або сповільнюють момент настання циклу, надають резонанс, що пом'якшує або деформує вплив і тим самим спотворює чистоту циклічних траєкторій у світовому туризмі [2, с. 91].

Аналіз процесу розвитку світового туризму та динаміки його коливань дав змогу сформувати модель життєвого циклу, що складається з чотирьох послідовних стадій: розвідка, зростання, зрілості, спаду або оновлення [2, с. 92]:

— розвідка — характеризується повільними темпами туристичних прибуттів, і, як наслідок, незначні валютні надходження від

міжнародного туризму. Із попитом на туристичні послуги з'являються нові туристичні маршрути, до яких спрямовано найбільший потік туристів, тим самим визначаються провідні туристичні регіони;

— зростання — характеризується швидкими темпами туристичних прибуттів, що призводить до збільшення міжнародних валютних надходжень. З'являється значне посилення конкуренції між провідними туристичними регіонами та центрами, що генерують потужні туристичні потоки, оскільки приносить найбільшу вигоду. Кількість туристів інтенсивно зростає, особливо в пікові періоди, що приводить до їхнього переважання над чисельністю місцевого населення. Однак цей бурхливий розвиток має й свої недоліки — надмірне збільшення кількості населення й пов'язане із цим навантаження на місця життєзабезпечення [1, с. 83];

— зрілості — характеризується уповільненням туристичного потоку, хоча загальна кількість прибуттів ще зростає. На цій стадії коло споживачів практично не розширюється, розвиток туризму досягає свого піку, після чого тримається за рахунок повторних прибуттів, або поступово знижується. Крім того, на цій стадії чітко проявляється так званий «Феномен вірності», який у більшості випадків спонукає ще раз відвідати певну країну [1, с. 83]. Головні центри туризму перетворюються на повністю завантажену частину індустрії туризму з готелями великих транснаціональних готельних мереж і франчайзинговими підприємствами [1, с. 83]. Прикладом можуть слугувати знамениті курорти Західної Європи, Карибського басейну;

— спаду або оновлення — означає досягнення моменту, коли відбувається зниження темпів туристичних прибуттів. На цій стадії відбуваються зниження популярності туристично-розвинених регіонів і підняття популярності нових територій, що приводить до зміни просторової структури туристських відвідувань.

У табл. 1 наведено особливості розвитку світового туризму з урахуванням світових економічних, політичних та інших

**Особливості розвитку світового туризму, 1990–2018 роки
(складено автором за даними [6; 1; 2, с. 94; 3; 10–13])**

Фаза (стадія) циклу		Роки	Головні чинники, що вплинули на розвиток світового туризму		Туристичні Центри)
			позитивні	негативні	
I	Розвідка	1989–1999	Наростання інтеграційних процесів, розвиток таких організаційно-економічних форм; відокремлення деяких країн Східної Європи від соціалістичної системи господарювання; посилення економічних зв'язків і відносин; розширення митних і політичних союзів.	Серія збройних конфліктів на території колишньої Югославії, розпад останньої; азіатська фінансова криза.	Франція, США, Іспанія, Італія, Угорщина
II	Зростання	2000–2008	Зростання мобільності населення; проведення міжнародних туристичних виставок та ярмарок; спрощення візових та митних формальностей між країнами; збільшення туристських витрат під час поїздок; популяризація нетрадиційних засобів розміщення: гірські шале, мисливські будиночки, бунгало та ін.	Теракт у США (11 вересня 2001 року); конфлікт в Іраку; атипова пневмонія	Франція, Іспанія, Італія, Китай, США.
III	Зрілості	2009–2012	Широке впровадження інноваційних технологій, що проявляються у вдосконаленні всіх компонентів інфраструктури міжнародного туризму; організація масових заходів: проведення чемпіонату з футболу в Південній Африці, європейського чемпіонату з футболу.	Світова фінансово-економічна криза; виверження вулкану в Ісландії	Франція, США, Китай, Іспанія, Італія
IV	Спаду або оновлення	2013 — дотепер	Поява прогресивних технологій, що зумовлює переорієнтовувати споживача на самостійне допродажне обслуговування; поява сегменту туристів, що воліють самостійно будувати поїздки без покупки готового тура (самостійне бронювання готелів, екскурсій та ін.)	Цивільна війна в Сирії; серія терактів в європейських країнах	Франція, Італія, Іспанія, США, Китай, Японія

процесів, що відбуваються, періодичних спадів і підйомів в економіці та динаміки коливань туристичної активності з використанням запропонованої моделі циклу [2, с. 92].

Відповідно до моделі життєвого циклу розвиток світового туризму з 1990 і дотепер проходить чотири стадії, порівняно чітко виражені послідовні фази розвідки, зростання,

зрілості, оновлення. Головним показником переходу від однієї стадії до іншої слугує зміна кількості та темпів туристських прибуттів, різні економічні процеси (вертикальна та горизонтальна інтеграція, концентрація, інформатизації та ін.), стан природного середовища та туристської інфраструктури, ставлення місцевого населення до приїжджого [2, с. 95].

Упродовж останніх двадцяти п'яти років під впливом різних чинників світовий туризм зазнав значних трансформацій та перетворився на сегмент глобального ринку. Світові політичні, економічні, енергетичні, екологічні та інші кризи можуть розцінюватися як суттєвий поштовх для подальшого розвитку процесів у світовому туризмі; зміна просторової структури туристських відвідувань, що відображає процес формування низки спеціалізованих туристичних ринків, які відрізняються між собою за інтенсивністю потоків [2, с. 95].

Висновки. У своєму розвитку світовий туризм проходить низки циклів, що змінюють один одного за принципом: підйом — спад — підйом тощо. Зміна циклів повторюється багато разів, вони мають різну тривалість залежно від конкретної економічної обстановки і дії комплексу інших чинників. Динаміка світового туризму хвилюподібна, що притаманно всім туристичним регіонам. Спостереження за характером розвитку світового туризму вказують на те, що впродовж останніх двадцяти восьми років у різних країнах туристичних регіонів світу мали місце чітко виражені, подекуди стрибкоподібні коливання міжнародних туристичних прибуттів (які обрані нами за основний показник циклічності в роботі).

Список літератури

1. Півець І. Вплив етапів життєвого циклу курорту на рівень його конкурентоспроможності. *Економіка*. № 5 (105). 2010. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Skhid/2010_5/16.pdf.
2. Кошель В. О. Розвиток європейського ринку послуг промислового туризму : дис. ... канд. екон. наук. Маріуполь, 2017. 241 с.
3. Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования. *Труды Межд. научно-практ. конф. МГУ*. Москва : РИБ «Туризм», 2006. 400 с.
4. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / пер. В. С. Автономов, М. С. Любский, А. Ю. Чепуренко. М.: Прогресс, 1982. 456 с.

5. Кондратьев Н. Д. Особое мнение. Москва, Наука. 1993. 717 с.

6. Пантин В. И., Айвазов А. Э. Циклы Кондратьева и эволюционные циклы мировой системы: обоснование и прогностический потенциал. *Циклы политического развития: прогностический потенциал (сборник статей)* М. : ИМЭМО РАН, 2010. С. 136–155.

7. Tourism Highlights, Edition (2009), UNWTO Publications Department, 12 p.

8. Tourism Highlights, Edition (2015), UNWTO Publications Department, 16 p.

9. Tourism Highlights, Edition (2018), UNWTO Publications Department, 16 p.

10. Гринин Л. Е. Вербальная модель соотношения длинных кондратьевских волн и среднесрочных жюгляровских циклов. *История и математика: Анализ и моделирование глобальной динамики*. Москва : Либроком, 2010. С. 44–111.

11. Акаев А. А. Современный финансово-экономический кризис в свете теории инновационно-технологического развития экономики и управления инновационным процессом. *Системный мониторинг. Глобальное и региональное развитие*. М. : УРСС, 2009. — С. 230–258.

12. Гринин Л. Е. Кондратьевские волны, технологические уклады и теория производственных революций. *Кондратьевские волны. Аспекты и перспективы* / Отв. ред. А. А. Акаев, Р. С. Гринберг, Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков. Волгоград : Учитель, 2012. С. 222–262.

13. Лозова О. А. Аналіз сучасних тенденцій розвитку міжнародного туризму. URL : http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/29.pdf.

References

1. Pivets, I. (2010). *Vplyv etapiv zhyttievo-ho tsyклу kurortu na riven yoho konkurento-spromozhnosti* [Influence of life cycle stages of resort on the level of its competitiveness]. *Ekonomika* [Economy], vol. 5 (105). Available at : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Skhid/2010_5/16.pdf. (Accessed 7 March 2020).

2. Koshel, V. O. (2017). *Rozytok yevro-peiskoho rynku posluh promyslovoho turyzmu*. Diss.kand.ekonom.nauk [Development of the European industrial tourism services market: Ph. D.in Economics Diss.]. Mariupol, Mariupol State University Publ., 241 p.
3. *Turizm i rekreacija: fundamental'nye i prikladnye issledovanija* [Tourism and recreation: basic and applied research]. *Trudy Mezhd.nauchno-prakt. Konf* [Proceedings of international scientific and practical conference]. Moskow, RIB 'Turizm' Publ., 2006, 400 p.
4. Shumpeter, J. (1991). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development]. Available at : <http://uaterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teorija-ekonomicheskogo-razvitya.pdf>. (Accessed 10 March 2020).
5. Kondrat'ev, N. (1993). *Osoboe mnenie* [Special opinion]. Moskow, Nauka Publ., 717 p.
6. Pantin, V. I (2010). *Ciklyi Kondrateva i evolyucionnyie ciklyi mirovoy sistemy: obosnovanie i prognosticheskij potencial* [Kondratieff's cycles and evolutionary cycles of the world system: substantiation and prognostic potential]. *Tsikly politicheskogo razvitiya: prognosticheskij potentsial* [Cycles of Political Development: Predictive Potential], pp. 136–155.
7. UNWTO (2009). *Tourism Highlights*, Edition UNWTO Publications Department, 12 p.
8. UNWTO (2015). *Tourism Highlights*, UNWTO Publications Department, 16 p.
9. UNWTO (2018). *UNWTO Tourism Highlights*, UNWTO Publications Department, 16 p.
10. Grinin, L. E. (2010). *Verbal'naja model' sootnoshenija dlinnyh kondrat'evskih voln i srednesrochnykh zhugljarovskih ciklov* [Verbal model of long Kondratieff waves ratio and medium-term Juglar cycles]. *Istorija i matematika: Analiz i modelirovanie global'noj dinamiki* [History and Mathematics: Analysis and Modeling of Global Dynamics]. Moskow, pp. 44–111.
11. Akaev, A. A. (2009). *Sovremennyy finansovo-jekonomicheskij krizis v svete teorii innovacionno-tehnologicheskogo razvitija jekonomiki i upravlenija innovacionnym processom* [The current financial and economic crisis in the light of the theory of innovation and technological development of the economy and the management of the innovation process]. *Sistemnyj monitoring. Global'noe i regional'noe razvitie* [System monitoring. Global and regional development.]. Moskow, 141 p.
12. Grinin, L. E., Akaev, A. A., Grinberg, R. S., Korotaev, A. V., Malkov, S. Ju. (2012). *Kondrat'evskie volny, tehnologicheskie uklady i teorija proizvodstvennykh revolucij. Kondrat'evskie volny. Aspekty i perspektivy* [Kondratieff waves, technological modes and the theory of production revolutions. Kondratieff waves. Aspects and Prospects]. Volgograd, pp. 222–262.
13. Lozova, O. A. *Analiz suchasnykh tendentsii rozvytku mizhnarodnoho turizmu* [International tourism development modern tendencies analysis] Available at: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/29.pdf. (Accessed 5 March 2020)

Objective. *The objective of the article is the investigation of the world tourism development cyclicity in the context of increasing globalization processes.*

Methods. *To achieve the objective a complex of general scientific and special research methods are used, namely: methods of theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction (to research the starting points of the general theory of the economic cycle, on which process fluctuations in tourism are based), as well as special analysis methods: statistical and structural, mathematical modeling (to determine market fluctuations in world tourism, cyclical fluctuations in world tourism and in the regional context, assessment of world tourism cyclical development), historical and abstract-logical modeling (to build a life cycle model for world tourism development).*

Results. *It is determined that cyclicity is an objective regularity of the world tourism dynamics. Using the method of spectral analysis by the index of international tourist flows, it was determined that the transition to each subsequent stage in world tourism development occurs spontaneously and regularly and is carried out under the influence of economic, political, social and other processes in the world. It is noted that the cyclical nature in the world tourism development*

is characterized by the duration, which depends on the specific economic situation and the effect of a complex of other factors: short, medium and long periods reflecting periodic recessions and upswing caused by shifts in reproductive structure and changes in economic policy, the general market situation and the specific conditions. The model of the evolutionary cycle of world tourism, which consists of four successive stages: exploration, growth, maturity, decline or renewal is considered. It is determined the main criteria for the transition from one stage to another are: changes in the number and rate of tourist arrivals, various economic processes (vertical and horizontal integration, concentration, informatization, etc.), the state of the natural environment and tourist infrastructure, the attitude of the local population to the visitor.

Key words: world tourism, cyclicity, cyclical fluctuations, tourist arrivals, tourist conditions.

Надійшла до редакції 15.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-111-120

JEL : O15, R23, J62, J61, J19

УДК 314.74

Яковенко Ю. В.,
аспірант

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: yakovenko@donnuet.edu.ua

СУТНІСТЬ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ

UDC 314.74

Yakovenko U. V.,
PhD student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: yakovenko@donnuet.edu.ua

THE ESSENCE OF MIGRATION AS A SOCIO-ECONOMIC CATEGORY AND ITS CLASSIFICATION

Мета. — проаналізувати сутність поняття, класифікаційних ознак і видів міграції як соціально-економічного явища.

Методи. У процесі дослідження питання сутності поняття, класифікаційних ознак і видів міграції було використано загальнонаукові методи наукового пізнання. Методи групування та порівняння використано під час дослідження сутності міграції, як соціально-економічної дефініції. Табличний метод було використано під час групування характеристик дефініції «міграція». Методи аналізу, синтезу та узагальнення використано під час визначення основних характеристик міграції. Методи індукції, конкретизації та абстрагування використано під час визначення сутності понять «міграція», «еміграція», «імміграція».

Результати. У статті розглянуто сутність понять та основні змістовні аспекти дефініцій «міграція». Проведено детальний аналіз трактування дефініції «міграція» у нормативно-правових та наукових джерелах. Визначено, що основними складовими міграції є еміграція та імміграція. Сформовано, конкретизовано та узагальнено основні характерис-

© Ю. В. Яковенко, 2020